

Η χριστιανική απολογητική του β' αιώνα και η διδασκαλία του Μάρτυρος Ιουστίνου

Ορθοδοξία / Θεολογία

Μιχάλης Αθανασίου, υπ. Διδάκτωρ Θεολογίας

Στους πρώτους τρεις χριστιανικούς αιώνες η Εκκλησία, δεδομένου ότι δεν είχε γίνει επίσημα αποδεκτή, αντιμετώπιζε ιδιαίτερα και δύσκολα προβλήματα. Κυρίως είχε να ανταπεξέλθει στους διωγμούς της ρωμαϊκής ηγεσίας, αλλά και να αντικρούσει την πολεμική των Ιουδαίων, των εθνικών φιλοσόφων και των Γνωστικών. Για τους λόγους αυτούς εμφανίστηκε τότε ένα ιδιαίτερο είδος εκκλησιαστικής γραμματείας, η Απολογητική.^[1] Το φαινόμενο αυτό γνώρισε ξεχωριστή ανάπτυξη το δεύτερο μισό του Β' αιώνα μ. Χ.^[2] Απολογητική συνέχισε να κάνει η Εκκλησία και μετά την περίοδο των διωγμών, ωστόσο με διαφορετικές προϋποθέσεις και στόχους. Ακόμη, πρέπει να διακρίνουμε την νεότερη λεγόμενη απολογητική, που είχε ως σκοπό να συμβιβάσει την χριστιανική πίστη με την επιστήμη.

Η αρχή της χριστιανικής απολογητικής έγινε από τον ίδιο τον Χριστό, ο οποίος

απολογήθηκε στους αρμοδίους θρησκευτικούς και πολιτικούς ηγέτες κατά τις ημέρες του πάθους του. Άλλα παραδείγματα στην Καινή Διαθήκη αποτελούν οι προς τους Ιουδαίους λόγοι του Πρωτομάρτυρα Στεφάνου και του αποστόλου Παύλου. Πολύ πριν αρχίσει η χριστιανική απολογητική, ωστόσο, είχαν ξεκινήσει την απολογητική τους έναντι του εθνικού ρωμαϊκού κόσμου οι Ιουδαίοι. Έχοντας διασπαρεί στα μεγάλα κέντρα των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, από το Β΄ αιώνα π. Χ., οι ελληνιστές Ιουδαίοι είχαν ήδη αναπτύξει μία απολογητική προς την ρωμαϊκή ηγεσία και τον εθνικό κόσμο. Οι γνωστότεροι εκπρόσωποι της ιουδαϊκής απολογητικής είναι ο Φίλωνας και ο συγγραφέας της Έπιστολής Άριστέα.[\[3\]](#)

Οι Χριστιανοί, βρισκόμενοι και αυτοί σε παρόμοια ανάγκη, πήραν τα πρώτα βήματα του τρόπου της προσεγγίσεως του εθνικού κόσμου από τον Ιουδαϊσμό, από τον οποίο και ξεπήδησε η πρώτη αποστολική κοινότητα. Η Εκκλησία, όπως παρέλαβε τους ιουδαϊκούς θεσμούς της συναγωγής, του νόμου και της περιτομής, αφού πρώτα τους τροποποίησε και τους έδωσε νέο νόημα, έτσι πήρε και τον τρόπο επικοινωνίας με τον εθνικό κόσμο, προσδίδοντάς του όμως νέο περιεχόμενο και νόημα.[\[4\]](#) Οι Απολογητές απευθυνόμενοι προς τους εκάστοτε αυτοκράτορες προσπαθούσαν καταρχάς να διαλύσουν τις κακές φήμες και προκαταλήψεις που κυκλοφορούσαν στον εθνικό κόσμο περί του βίου και του ήθους των Χριστιανών, υποστηρίζοντας παράλληλα την αθωότητά τους. Συγκεκριμένα, οι Χριστιανοί

κατηγορούνταν για πίστη σε ένα άνομο (τον Χριστό), για αθεΐα, ότι ήταν απειθείς στον αυτοκράτορα και ότι ήταν επιπλέον ικανοί να υποκινήσουν στάση κατά της αυτοκρατορίας, ότι λάτρευαν κεφαλή όνου (φήμη διαδεδομένη στη Δύση), ότι θυσίαζαν και έτρωγαν παιδιά σε μυστικές τελετές, καθώς επίσης, και για αθέμιτες επιμιξίες.^[5] Με τα κείμενά τους οι Απολογητές σκόπευαν στην αναστολή των διωγμών, ή τουλάχιστον στην επίτευξη ευνοϊκότερης μεταχείρισης των Χριστιανών. Από την άλλη πλευρά της δράσης τους, οι Απολογητές γίνονταν και πολεμικοί, καταδεικνύοντας στην αυτοκρατορική ηγεσία (τον εκάστοτε αυτοκράτορα ή την σύγκλητο) την απάτη της ειδωλολατρίας και της μυθολογίας, ενώ παράλληλα εξέθεταν την αλήθεια περί της χριστιανικής πίστεως. Επιδίωξη των Απολογητών ακόμη ήταν η διαφώτιση των χριστιανικών κοινοτήτων και η επέκταση των επιχειρημάτων αντιπαραθέσεως αυτών με τον εθνικό κόσμο. Κατά συνέπεια, χρησιμοποιούσαν τα έργα τους και ως προσχήματα για να φθάσουν έως αυτές.^[6] Οι χριστιανοί που ασχολήθηκαν με το έργο της απολογητικής προέρχονταν συνήθως από φιλοσοφικές σχολές και στην συνέχεια μεταστράφηκαν στον Χριστιανισμό.

Υπάρχουν διάφορες θεωρίες για το ποιοί ήταν οι αποδέκτες των Απολογιών, και δε θεωρούν όλοι οι ερευνητές ότι ήταν πάντα προφανείς από τις προσφωνήσεις. Κατά μία άποψη, οι Απολογίες γράφονταν για να διαβάζονται από τον ίδιο -τον εκάστοτε- αυτοκράτορα. Άλλη άποψη υποστηρίζει, ότι γράφονταν για μεγαλύτερο ακροατήριο και προορίζονταν να διαδοθούν μέσω αντιγράφων στο λαό, με σκοπό να φτάσουν στα χέρια των διανοούμενων εθνικών και Ιουδαίων.^[7] Κατ' αυτόν τον τρόπο οι Απολογητές θα έκαναν ένα είδος ιεραποστολής στο εθνικό τους περιβάλλον. Κατά μία άλλη, συνδυαστική των δύο αυτών απόψεων, θεωρία οι Απολογίες προορίζονταν και για την εξουσία αλλά και για ευρύτερα. Τέλος, πιστεύεται πως, ανεξαρτήτως των προηγούμενων θέσεων, οι Απολογίες κρύβανε την επιδίωξη να φτάσουν ως αντίγραφα στους Χριστιανούς, με σκοπό να στηρίξουν την πίστη και τον αγώνα τους κατά της ειδωλολατρίας. Διάσταση απόψεων υπάρχει και για τον τρόπο που θεωρείται ότι έφταναν οι Απολογίες στον αυτοκράτορα ή τη σύγκλητο. Να αναφέρουμε ενδεικτικά ότι, κατά κάποιους ερευνητές, οι Απολογίες αναγιγνώσκονταν από τον αυτοκράτορα ή τη σύγκλητο αυτούσιες.^[8] Κατά άλλους όμως, επειδή το ύφος των Απολογιών ήταν ενίοτε επιθετικό, υφίσταντο αλλαγές από αρμόδιο ρήτορα, και τότε μόνο παραδίδονταν στον αυτοκράτορα, ή σε αρμόδιο πρόσωπο για να τις εκφωνήσει ενώπιόν του.

Στο παρόν άρθρο θα μας απασχολήσει ο πιο γνωστός ίσως εκ των Απολογητών, ο φιλόσοφος και Μάρτυς Ιουστίνος. Ο Ιουστίνος γεννήθηκε στις αρχές του β' αιώνα μ. Χ. στην Φλαβία Νεάπολη της Παλαιστινιακής Σαμάρειας^[9] και παρά το λατινικό του όνομα ήταν ελληνικής καταγωγής. Οι γονείς του ήσαν ειδωλολάτρες, όπως

και ο ίδιος πριν αργότερα μεταστραφεί στο Χριστιανισμό. Φρόντισαν δε ώστε ο υιός τους να λάβει άριστη θεολογική και φιλοσοφική μόρφωση. Σύμφωνα με τον ίδιο, περιήρχετο εν μέσω πολλών διδασκάλων, αλλά στην αναζήτησή του αυτή περιέπεσε σε πολλές απογοητεύσεις. Έτσι επί παραδείγματι είχε απορρίψει την πιθανότητα να παραστεί σε μαθήματα της Στοάς, διότι ταύτιζαν το λόγο του σύμπαντος με τον Θεό μην έχοντας πραγματική θεολογία, την δε σχολή του Περιπάτου διότι του ζήτησαν χρήματα, κάτι που το θεώρησε απρεπές για την φιλοσοφία, αλλά ακόμη είχε απορριφθεί και από τον πυθαγόρειο διδάσκαλο, διότι δεν είχε παρακολουθήσει προτέρως μαθήματα αστρονομίας, γεωμετρίας και μουσικής που ήταν απαραίτητα για την προπαρασκευή του φιλοσόφου. Τελικά έγινε δεκτός από ένα Πλατωνικό διδάσκαλο όπου γοητεύτηκε από την θεωρία των ιδεών του Πλάτωνος. Τα μαθήματα αυτά τα παρακολούθησε πιθανόν στην Αθήνα, αλλά δεν αποκλείεται και η Καισάρεια της Παλαιστίνης.[\[10\]](#)

Η μεταστροφή του Ιουστίνου στον Χριστιανισμό έγινε περίπου την ίδια εποχή. Ο Θεός βλέποντας την αγνότητα και την ειλικρινή αναζήτησή του ανταποκρίθηκε θαυμαστά. Κάποια ημέρα πού ο Ιουστίνος βάδιζε κοντά στην θάλασσα, συνάντησε κάποιον γέροντα, ο οποίος ήταν βαθύτατα καταρτισμένος στις αλήθειες των Ιερών Γραφών και ο οποίος μέσα από ένα μακρύ διάλογο δίδαξε στον Ιουστίνο την χριστιανική διδασκαλία. Ο γέροντας χρησιμοποιώντας την μαιευτική μέθοδο του Σωκράτους αναίρεσε τις πλατωνικές δοξασίες περί αθανασίας της ψυχής και μετεμψύχωσης που διδάχτηκε ο Ιουστίνος τονίζοντάς του την σημασία των Προφητών που ήσαν οι μόνοι που είδαν τον Θεό. Ο ίδιος τον προέτρεψε να διαβάσει την Αγία Γραφή και κατόπιν χάθηκε για πάντα από μπροστά του.[\[11\]](#)

Στην Ρώμη ο Ιουστίνος άνοιξε φιλοσοφική σχολή και επεδίωξε την υποκατάσταση των φιλοσοφικών συστημάτων δια της μόνης και ασφαλούς φιλοσοφίας του Χριστιανισμού. Η σχολή του μάλιστα ήταν συνάμα και ναός όπου τελούνταν λατρευτικές πράξεις. Οι μαθητές του εκεί δεν ήσαν λίγοι, και ανάμεσά τους βρίσκονταν Ασισανοί και Φρύγες, μεταξύ αυτών δε και ο Απολογητής Τατιανός ο Σύρος, και ίσως ο Ειρηναίος Λουγδούνων. Το διδακτικό του έργο, ωστόσο, διακόπτονταν πολλές φορές λόγω επεμβάσεων των κρατικών αρχών κατόπιν καταγγελιών των Κυνικών και των Γνωστικών, ενώ η στάση της Αυτοκρατορικής αρχής μετά το 160 μ.Χ. και την ανάληψη του Μάρκου Αυρηλίου εναντίον του έγινε αρκετά σκληρότερη.[\[12\]](#) Την ίδια εποχή αυτοεξορίζεται λόγω καταγγελίας του φιλοσόφου Κρήσκεντος, ο οποίος υπήρξε διδάσκαλος του Αυρήλιου και που έβλεπε τους μαθητές του να μειώνονται. Κατά την επιστροφή του οι φόβοι του επαληθεύτηκαν, όταν τελικά επί έπαρχου Ιουνίου Ρούστικου συνελήφθη, και αφού υπέστη βασανιστήρια, αποκεφαλίστηκε το 165 μ.Χ., μαζί με ομάδα μαθητών του (Το γεγονός αυτό διασώζεται μάλιστα και σε επίσημο δικαστικό έγγραφο της εποχής). Η μνήμη του εορτάζεται από την Εκκλησία την α΄ Ιουνίου.

Πολλά από τα έργα του Ιουστίνου έχουν χαθεί. Τα έργα που φέρουν το όνομά του είναι οι δύο Απολογίες του και ο Προς Τρύφωνα Ιουδαίων Διάλογος. Οι δύο Απολογίες του απαντούν στις κατηγορίες που προέρχονταν από τον εθνικό κόσμο. Όταν αυτοκράτορας ήταν ο Αντωνίνος Πίος, ο Ιουστίνος παρέδωσε στον αυτοκράτορα απολογία, στην οποία εξέθετε τις βασικές διδασκαλίες του Χριστιανισμού και αναιρούσε όλες τις εναντίον των Χριστιανών κατηγορίες και

αποδείκνυε την πλάνη των ειδώλων, χρησιμοποιώντας επιχειρήματα από την Αγία Γραφή. Αργότερα παρέδωσε και δεύτερη απολογία υπο την μορφή επιστολής. Στο δε πιο φημισμένο από τα έργα του, τον *διάλογο προς Τρύφωνα*, συζητά με ένα Εβραίο για διάφορα θεολογικά και ιστορικά ζητήματα με βάσει το κοινό (του Ιουδαϊσμού και Χριστιανισμού) βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης.

Στα κείμενά του ο Ιουστίνος, γενικότερα, δεν μεταστοιχείωσε την ευαγγελική αλήθεια σε φιλοσοφική (ως μπορεί κανείς πρόχειρα να νομίσει) αλλά προσπάθησε να εκφράσει τις χριστιανικές αλήθειες με την γλώσσα της εποχής του σε μια προσπάθεια γεφύρωσης αυτών με τον εθνικό κόσμο, χρησιμοποιώντας, όπου μπορούσε να ανεύρει, κοινά των σημεία.[\[13\]](#) Το έργο του μεγάλου Απολογητή κινήθηκε σε δύο άξονες. Την δυνατότητα του ανθρώπινου λόγου να προσεγγίσει την αλήθεια και την επαλήθευση των προφητειών της Παλαιάς Διαθήκης στο πρόσωπό του Ιησού Χριστού. Ο ίδιος παρουσιάζεται ως εκλεκτικός, περνώντας την φιλοσοφία από κριτικό έλεγχο προκειμένου να διακρίνει τα ορθά και ωφέλιμα σημεία της, ως και τα εσφαλμένα και αποβλητέα. Σε πολλά σημεία, επί παραδείγματι, επικροτεί την ηθική φιλοσοφία των στωικών, δεν διστάζει όμως και να επιτιμήσει τις υλιστικές τους αντιλήψεις. Ο ίδιος, μάλιστα, εντοπίζει πλείστες ομοιότητες μεταξύ Πλατωνισμού και Χριστιανισμού. Το σπουδαιότερο σημείο του έργου του, ωστόσο, είναι η προσπάθεια να εξηγήσει αυτές τις ομοιότητες, αφενός ως δανεισμό αληθειών από την Παλαιά Διαθήκη, αλλά και δια της θεωρίας του περί σπερματικού λόγου. Έτσι προσπαθεί να βρει κοινά στοιχεία με τη θεωρία του Λόγου των στωικών. Έτσι ο Ιουστίνος επιχειρεί να πείσει, κατά βάση, πως ο Λόγος είναι ο ίδιος ο Χριστός,[\[14\]](#) με αποτέλεσμα και οι Έλληνες φιλόσοφοι να έχουν έρθει κοντά στην αλήθεια μερικώς και τμηματικώς.

Στην θεολογία του Ιουστίνου ο Λόγος αποτελεί το επίκεντρο. Ο Λόγος είναι συγκεκριμένο πρόσωπο, που λέγεται Ιησούς Χριστός. Δεν είναι, δηλαδή, μια ακαθόριστη δύναμη αλλά πρόσωπο και μάλιστα με υπόσταση ξεχωριστή και συναριθμούμενη στην Αγία Τριάδα. Με πλείστες αναφορές από την Παλαιά Διαθήκη θα καταδείξει την παρουσία του ασάρκου Λόγου στον Ισραήλ, χωρίς την οποία δε μπορεί να υπάρξει κατανόηση του ενσάρκου Λόγου της Καινής Διαθήκης. Για τον Ιουστίνo ο Λόγος του Θεού είναι ο Υιός αυτού. Αυτή είναι μία αλήθεια η οποία διακηρύσσεται ήδη στην Παλαιά Διαθήκη, έγινε όμως γνωστή με την ενανθρώπησή του. Ο Ιησούς Χριστός, είναι ο Υιός και Λόγος του Θεού, το ένα και αυτό πρόσωπο.[\[15\]](#) Οι δε Ιουδαίοι, όμως, δεν έγιναν μέτοχοι αυτής της αλήθειας. Αυτό το στοιχείο είναι που κατά βάση αποτελεί ανυπέρβλητο εμπόδιο στην κατανόηση της νέας πίστεως, αφού η γνώση του Πατρός επιτυγχάνεται μόνο μέσω του Υιού. Είναι Θεός και εξαγγέλθηκε από την Παλαιά Διαθήκη επανειλημμένως από τους Προφήτες. Ο Λόγος είναι τέλειος και πλήρης Θεός αφού καλείται εκεί Θεός και

Κύριος. Επειδή είναι αληθινός Θεός αυτό συνεπάγεται και την αληθινή λατρεία του. Ο Ιουστίνος είναι ο κατεξοχήν απολογητής που αναφέρεται στην περί Υιού και Λόγου θεολογία. Τα κατεξοχήν συγγράμματά του όμως περί της θεολογίας του Υιού δεν έχουν διασωθεί, με αποτέλεσμα να έχουμε ημιτελή εικόνα. Πάντως η διδασκαλία του περί του Λόγου κινείται στην γραμμή του Ευαγγελιστή Ιωάννη, προβάλλοντας ουσιαστικά την διδασκαλία που ήταν οικεία στο εκκλησιαστικό περιβάλλον της εποχής.[\[16\]](#)

Ο Θεός, κατά τον Ιουστίνου, είναι ο ποιητής του παντός, στον οποίο μόνον ανήκει η πίστη και η λατρεία. Είναι η μοναδική αιτία της υπάρξεως των πάντων και βρίσκεται έξω από κάθε αναγκαιότητα γεννήσεως. Ο Θεός αυτός όμως δεν είναι μονάς, αλλά τριάς. Ο Ιουστίνος, ακόμη, συνδέει τα μυστήρια, το βάπτισμα και τη λειτουργία της ευχαριστίας, με την Αγία Τριάδα. Οι βαπτισμένοι αναγεννιούνται στο όνομα της Αγίας Τριάδος, ενώ στην θεία ευχαριστία ο άρτος και ο οίνος μεταλαμβάνονται εις δόξαν τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος.[\[17\]](#)

Στην διδασκαλία του Ιουστίνου απαντούν τα θεμελιώδη στοιχεία της θεολογίας και περί του τρίτου προσώπου της Αγίας Τριάδος.[\[18\]](#) Γενικότερα, μπορούμε να πούμε πως συνηθίζει να αναφέρεται στο Άγιο Πνεύμα περιστασιακά, δίνοντας περισσότερο έμφαση στον Θεό Πατέρα.[\[19\]](#) Περί του Αγίου Πνεύματος, ο Ιουστίνος, αναφέρει ότι τιμάται τρίτο στην τάξη, τον δε Λόγο καλεί ως δεύτερον. Το λέει σαφώς ότι είναι «έν τρίτη τάξει» και ότι τιμάται μαζί με τον Πατέρα και τον Λόγο.[\[20\]](#) Το αναφέρει, ακόμη, με το επίθετο *προφητικόν*, ως να επιφυλάσσεται να χρησιμοποιήσει διαφορετική ορολογία από την Παλαιά Διαθήκη,[\[21\]](#) και *ἅγιον*.[\[22\]](#) Είναι εύκολο να διαπιστωθεί ότι ο Ιουστίνος παρουσιάζει, κατά κανόνα, μία φειδώ στην θεολογική του ορολογία. Προτιμάει να χρησιμοποιεί όρους που λαμβάνει άμεσα από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη.

Το έργο του Μάρτυρος Ιουστίνου εκτιμάται για την δυναμική σύνθεση της ελληνικής φιλοσοφίας με την χριστιανική διδασκαλία, ενώ η σχολή που άνοιξε θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η πρώτη Ορθόδοξη χριστιανική σχολή. Αν και η σχολή αυτή απέκτησε σημαντική φήμη, ο Ιουστίνος, ωστόσο, ήρθε σε σύγκρουση με τους Έλληνες φιλοσόφους, οι οποίοι τον διέβαλαν προς τον αυτοκράτορα Μάρκο Αυρήλιο, με αποτέλεσμα να υποστεί το μαρτύριο και να μεταβεί προς τον Κύριόν του.

Παραπομπές:

[\[1\]](#) P. Carrington, *The early Christian Church*, Cambridge 1957, σ. 94.

[2] G. Bardy, «Apologetik», εν RAC, τ. Α΄, σ. 539.

[3] Ένθ. αν. σσ. 537-538.

[4] «Apologetik Β΄: Frühkirche» εν RGG, τ. Α΄, στ. 419.

[5] Σ. Ν. Σάκκος, *Οι Απολογηταί και το απολογητικόν στοιχείον εν τη χριστιανική γραμματεία*, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 8-9.

[6] Β. Ι. Φειδάς, *Εκκλησιαστική ιστορία*, τ. Α΄, Αθήνα 2002, σ. 137.

[7] Ι. Καλογήρου, *Ιστορία των Δογμάτων*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 75-76.

[8] L. P. Buck, *Second Century Greek Christian Apologies Adressed to Emperors: Their Form and Function*, Ottawa 1997, σ. 251.

[9] Θ. Δετοράκης, *Βυζαντινή φιλολογία. Τα πρόσωπα και τα κείμενα*, τομ. Α΄, Ηράκλειο 1995, σ. 41.

[10] Βλ. σχετικά ένθ. αν.

[11] Ιουστίνος ο Φιλόσοφος, *Διάλογος προς Τρύφωνα* 2-8

[12] Τατιανός Ασσύριος, *Προς Έλληνας* 19

[13] Ι. Ζηζιούλας, *Ελληνισμός και Χριστιανισμός*, Αθήνα 2008, σσ. 165-166.

[14] Ζηζιούλας, *Ελληνισμός και Χριστιανισμός*, σ. 167.

[15] Κ. Σκουτέρης, *Ιστορία Δογμάτων*, τόμ. Α΄, Αθήνα 1998. σ. 237.

[16] Σκουτέρης, *ενθ.αν.*, σ. 236

[17] Α΄ Απολογία 65, 3.

[18] Σκουτέρης, *ένθ. αν.*, σ. 245.

[19] Χαρακτηριστικές αναφορές του Μάρτυρος είναι πχ οι. *ό.π.*, 65, 83, PG

6, 428B και 67, 88, PG 6, 429B.

[20] Σκουτέρης, *Ιστορία Δογμάτων*, τόμ. Α΄, σ. 246.

[21] *Ό.π.*, 6, PG 6, 336C.

[22] *Ό.π.*, 65, 83, PG 6, 428B.

<https://bit.ly/3eMpjDw>